

THỰC TRẠNG MỘT SỐ HÌNH THỨC TRÌNH DIỄN DÂN GIAN CỦA NGƯỜI VIỆT Ở NINH THUẬN

LÂM NHÂN* - DƯƠNG THỊ ANH**

Loại hình nghệ thuật trình diễn dân gian của người Việt ở Ninh Thuận khá đặc sắc và mang những nét riêng của vùng đất Nam Trung bộ. Có thể kể đến một số hình thức trình diễn dân gian của người Việt ở đây như: hát bội, nghi lễ xây chầu, bóng rỗi, hô bài chòi, hát bả trạo... Các hình thức này hiện vẫn được trình diễn nhưng có sự mai một nhất định do sự phát triển của xã hội hiện đại. Để hiểu rõ hơn về thực trạng của các hình thức trình diễn dân gian này, tháng 7 năm 2011, chúng tôi đã tiến hành khảo sát tại 06 huyện, thị của tỉnh Ninh Thuận là thành phố Phan Rang - Tháp Chàm, huyện Ninh Hải, huyện Ninh Phước, huyện Ninh Sơn, huyện Thuận Bắc và huyện Thuận Nam. Kết quả khảo sát về từng hình thức trình diễn sẽ được trình bày cụ thể dưới đây:

Hát bội

Hát bội hay còn gọi là hát tuồng, hát bộ, được du nhập vào Việt Nam từ thế kỷ thứ XIII. Trong nghệ thuật hát bội, màu sắc được vẽ trên mặt nhân vật thường để thể hiện tính tình, nhân sinh quan cũng như đạo đức nhân vật đó... Sắc mặt đỏ biểu hiện cho sự can đảm, tận tụy, ngay thẳng; sắc mặt đen tượng trưng cho tính hung tợn, mạnh mẽ; sắc mặt vàng biểu trưng cho tham vọng, sự mạnh mẽ, thâm trầm; sắc mặt xanh biểu trưng cho sự trung thành, mạnh mẽ, sắc sảo; sắc mặt trắng biểu trưng cho sự độc ác, lừa lọc, đa nghi, xảo trá; sắc mặt tím biểu trưng cho sự trầm tĩnh, liêm chính; sắc mặt bạc và vàng tượng trưng cho thần linh và thượng đế... Từ những quy định của màu sắc mà người xem có thể biết mình đang xem những nhân vật nào trên sân khấu mà không phải đoán hay nghĩ nhiều. Kề trung, người nịnh, kẻ chính trực, kẻ gian tà... đều hiện rõ dưới ánh đèn sân khấu. Trong những năm gần đây,

nghệ thuật hát bội của người Việt ở Ninh Thuận bị mai một đáng kể.

Ở 06 huyện, thị, trước đây, có 02 thôn tổ chức hát bội ở địa phương, nhưng hiện nay, chỉ còn một thôn (thuộc huyện Ninh Sơn), trong khi đó, một thôn ở thành phố Phan Rang - Tháp Chàm chỉ hát bội lưu diễn, không tổ chức hát bội trong các lễ hội tại địa bàn. Thông thường, ở Ninh Thuận chỉ có thể xem hát bội trong các dịp lễ cúng đình. Tuy nhiên, hát bội trong các lễ cúng đình ở Ninh Thuận cũng đã suy giảm đáng kể. Trong 139 lễ hội cúng đình ở Ninh Thuận, chỉ có 41 lễ hội còn duy trì hát bội. Sự mai một của hát bội có thể vì ít có người thưởng thức. Hát bội là một tinh hoa của văn hoá cổ truyền, nhưng không còn được giới trẻ đón nhận. Điều hát khác xa với nhạc mới du nhập từ phương Tây. Lối hát "nam xuân", "nam ai", "xuân nữ", "khách", "tẩu mã", "bạch", "xương" theo điệu kèn, trống, đờn cổ xưa bị cho là lỗi thời, không hợp với thời đại. Hát bội rất kén người thưởng thức, nếu tổ chức, những đêm hát không bán vé được bao nhiêu, không đủ kinh phí để nuôi đoàn. Trước đây, tỉnh và các huyện cũng có các đoàn hát bội nhưng nghệ sĩ không đủ sống, phải bỏ đi làm các nghề khác. Bên cạnh đó, lối hành văn trong các tuồng hát bội thường theo thể biến ngẫu, mỗi câu, mỗi chữ phải đối nhau, dùng nhiều từ Hán - Việt và điển tích nên rất khó hiểu, nhất là những câu hát "khách". Hát bội đã mất sức lan tỏa trong công chúng, nhất là giới trẻ, do khó hiểu nên không cảm nhận và yêu thích được.

Múa bóng rỗi

Múa bóng rỗi còn được gọi là múa bóng hoặc bóng rỗi, là một loại hình nghệ thuật dân gian hết sức độc đáo của người Việt vùng Nam bộ. Múa bóng rỗi là nghệ thuật diễn xướng và hát thể hiện truyền thống tri ân, uống nước nhớ nguồn của con người đối với thần linh, đối với tổ tiên và những

* Trường Đại học Văn hóa thành phố Hồ Chí Minh

** Cục Di sản văn hóa

người đã khuất. Múa bóng rối xuất phát từ nghi thức thờ cúng mẫu thần, một tín ngưỡng xuất hiện rộng khắp cả vùng Đông Nam Á (bao gồm cả phần Nam Trung Hoa) nói chung và những vùng, miền Việt Nam nói riêng.

"Múa bóng rối" còn có tên gọi khác là hát bóng rối. Múa bóng rối là cách gọi ghép, kết hợp giữa hai hình thức biểu diễn: hát rối và múa bóng:

+ Hát rối: thường diễn ra trước, có ý nghĩa mời chào, mời các nữ thần, mẫu thần về ngự và dự nghi lễ cúng miếu. Chính vì ý nghĩa đó mà hát rối còn được gọi là hát thỉnh, hát mời chào. Tùy vào các cô bóng, cậu bóng mà có cách "rối" khác nhau: có thể là rối theo tưởng tích hoặc chỉ là những điệu thức riêng biệt.

+ Múa bóng: thuật ngữ này có nhiều cách hiểu khác nhau trong dân gian. Cách hiểu phổ quát nhất là múa dâng bông, có thể "múa bóng" là tiếng đọc trại từ múa bông, múa dâng bông. Đây là một điệu thức múa đặc trưng nhất, có mặt hầu khắp trong các nghi thức của "đạo Mẫu" nói chung, như lên đồng (Bắc bộ), Múa bóng rối (Nam bộ), nghi thức cúng thần Pô Inư Nugar của người Chăm (Nam - Trung bộ), nghi thức thờ bà chúa Xứ. Múa tạp kỹ chỉ mới xuất hiện sau này và thường chỉ nhằm phục vụ người xem là chính.

Tại Ninh Thuận, trước đây, có 1 thôn ở thành phố Phan Rang - Tháp Chàm tổ chức múa bóng rối trong các dịp lễ hội, nhưng hiện nay, không có huyện, thị nào còn lưu giữ và thực hành loại hình diễn xướng dân gian này nữa.

Hò bài chòi

Bài chòi là một sản phẩm văn hóa độc đáo của vùng đất Nam Trung bộ, một trong những loại hình văn hóa nghệ thuật dân gian mang đậm chất sân khấu nhỏ, đầy tính ngẫu hứng, được đại bộ phận khán, thính giả ở những vùng nông thôn, từ Quảng Nam đến Ninh Thuận tham gia. Vào dịp tết cổ truyền, trong các trò giải trí dân gian luôn có tục đánh bài chòi. "Tục đánh bài chòi tuy là "bài bạc" nhưng lại mang đậm tính chất đình đám hội hè. Đánh bài chòi chỉ được tổ chức ở ngoài trời hay trên chòi cao.

Theo tư liệu phỏng vấn, điền dã ở các huyện ven biển Ninh Thuận, người ta thường cất từ 9 đến 13 chòi (9, 11 hoặc 13), không có số chẵn, để chơi bài chòi. Chòi thường cao từ 2 đến 3 thước, ở chính giữa có chòi trung tâm, xung quanh chòi nhỏ còn lại là chòi con, chòi trung tâm gọi là chòi cái.

Thường người chơi bài chòi cốt để giải trí, để nghe anh hiệu gõ mõ, hò bài chòi.

Cách bố trí chòi được người dân sắp xếp một cách nhất quán theo tinh thần phương Đông. Có nghĩa là, họ đã vận dụng "Thái cực luận" vào trò chơi tưởng chừng không có gì đặc biệt này. Các cụ cao niên cho biết: khi chơi theo hệ thống 9 chòi thì phải chọn vị trí để chòi chẵn luôn nằm ở hướng chính Đông theo phương vị: Càn (Tây - Bắc), Tốn (Đông - Nam), Đoài (chính Tây), Khảm (chính Bắc), Ly (chính Nam), Cấn (Đông - Bắc), Khôn (Tây - Nam). Cũng vậy, khi chơi 11 hay 13 chòi thì các chòi Giáp, Ất và chòi Mão cũng đều phải nằm theo phương vị chính Đông, tương ứng với cung Chấn, mà cung Chấn thuộc Mộc, Mộc lại thuộc mùa Xuân, tức Nguyên.

Bài chòi, hiểu một cách đơn giản nhất là đánh bài trên chòi. Mỗi chòi con đều được phát 3 quân bài, trên thân bài có tên quân bài, quân bài phát (còn gọi là bài nọc). Tại chòi trung tâm có ống đựng thẻ đựng bài cái. Khi trống hội bài chòi đã dứt, những người đã vào chòi con, tay cầm đủ 3 quân bài thì anh hiệu (người hò) bước ra ống thẻ, xóc đi, xóc lại ống thẻ cho tất cả các chòi đều nghe rồi thông thả rút từng quân bài. Mỗi lần rút bài, anh lại hô lên, ví dụ: "ông âm", "tam quân", "tứ cẳng"... Chòi nào có đúng con bài đó sẽ gõ ba tiếng mõ, hoặc hô lên "ăn rối", anh hiệu sẽ nhờ phụ việc đến trao cờ. Khi nào chòi được đủ cả 3 con (được 3 cờ) thì hô "tới". Một hồi mõ kéo dài, ở chòi "trung tâm" thì trống tum, trống cán vỗ vang lên. Thường 8 đến 10 hiệp là hết một hội, lưu lại một hiệp (ăn) cho việc chi phí rồi kẻ bước xuống, người leo lên chòi tiếp tục đánh.

Nội dung các bài hát (hò thai) thường dễ thuộc, dễ nhớ, hóm hỉnh, theo thể thơ lục bát, lục bát biến thể, hoặc thơ 4 chữ. Nhiều bài hát có nội dung sâu sắc, đề cao lối sống tốt đẹp, phê phán các thói hư, tật xấu trong xã hội, nhưng cũng có bài hát chỉ nhằm để đố vui, như các bài hát về con "bạch huê", "hoặc nhứt nọc"...!

Giai điệu của bài chòi thường theo lối hát thông thường, như nói thơ, nói vè và cũng có lúc vận dụng cả các điệu xuân nữ, xàng xê, hò Quảng... Nói chung, bài chòi là một hình thức diễn xướng dân gian mang tính tổng hợp, như hát, hò, nói, khoa trống, mõ, nhạc đệm, diễn trò...

Kết quả khảo sát cho thấy, trước đây, Ninh Thuận có hai huyện có hát bài chòi: huyện Ninh Hải

Hát Bội - Tượng và ảnh của nhà điêu khắc Trần Xuân Hưng

và huyện Thuận Nam (01 thôn) - nay huyện Ninh Hải là địa phương duy nhất có hát bài chòi, với 04 thôn (trong đó, 03 thôn còn duy trì được loại hình diễn xướng dân gian này từ trước đến nay và có 01 thôn mới tổ chức hát bài chòi, vì trước đây không có loại hình diễn xướng dân gian này). Và, cũng ở huyện Ninh Hải, có 01 thôn trước đây có tổ chức hát bài chòi, nhưng nay loại hình diễn xướng dân gian này không còn nữa.

Hát bả trạo

Hát bả trạo, còn gọi là hát bạn chèo, chèo bả trạo hoặc bá trạo là một hình thức diễn xướng dân gian, thuộc thể loại dân ca nghi lễ, vốn có mặt từ lâu trong đời sống tinh thần của nhân dân, phổ biến là của cư dân vùng biển miền Trung. Loại hình diễn xướng này là một bộ phận của nghi lễ thờ cúng cá ông của các vịnh chài ven biển, diễn ra vào mỗi dịp tế cá ông, hoặc khi cá ông lụy.

Trình tự một buổi biểu diễn bả trạo giống như kết cấu một hoạt cảnh thể hiện những diễn biến từ khi thuyền ra khơi đến khi thuyền cập bến an toàn. Đặc điểm của múa, hát bả trạo là sự kết hợp với hình thức diễn tuồng, một hình thức diễn kịch cổ truyền rất được nhân dân miền Trung ưa thích.

Ngoài lối múa chèo thuyền đã được nghệ thuật hóa, lối hát trong bả trạo còn có lối xướng, hô và trình diễn các làn điệu dân ca, như hò, lý, ngâm, hát..., được thể hiện bằng tài năng của các nghệ nhân và đám bạn chèo, tạo nên sự lôi cuốn hấp dẫn người xem từ màn đầu đến màn cuối.

Hát bả trạo có vai trò rất lớn trong đời sống tinh thần, tâm linh của cư dân vùng biển, thể hiện sự ca ngợi, thương tiếc và thành kính cá ông - "Ngọc Lân Nam Hải", vị thần đã giúp họ trong những lúc hoạn nạn trên biển, đồng thời thể hiện sự cầu mong sự bình yên trước cảnh sóng nước mênh mông, bốn bề vây phủ, bão tố rập rình, cũng như cầu mong một năm được mùa, ấm no.

Từ kết quả khảo sát, có thể thấy hát bả trạo ít được phổ biến tại Ninh Thuận, toàn tỉnh chỉ có 01 thôn tại huyện Ninh Hải có loại hình diễn xướng dân gian này. Đáng mừng là, hát bả trạo ở đây được tổ chức, thực hiện và duy trì liên tục đến nay.

Kết quả khảo sát cũng cho thấy, hiện toàn tỉnh Ninh Thuận có 47/281 thôn có nghệ nhân biểu diễn các loại hình nghệ thuật cổ truyền và diễn xướng dân gian. Số lượng nghệ nhân tham gia các loại hình nghệ thuật ít và tuổi cao, nên nguy cơ mai một di sản văn hóa phi vật thể rất cao.

Nhìn chung, các hình thức trình diễn dân gian đã nói trên không phổ biến rộng ở Ninh Thuận. Hiện nay, hát bội đang có nguy cơ mai một rất cao, do không có người kế tục và thế hệ trẻ không ưa thích. Để bảo tồn các hình thức trình diễn dân gian của người Việt ở tỉnh Ninh Thuận, thiết nghĩ, cơ quan quản lý của tỉnh cần có chiến lược tuyên truyền, quảng bá về các hình thức trình diễn này, khơi gợi lòng ham mê của cộng đồng về vốn văn hóa cổ truyền của ông cha. Bên cạnh đó, các cơ quan, tổ chức cần tổ chức lớp truyền dạy tại địa phương, khuyến khích nghệ nhân, người thực hành di sản trao truyền cho lớp trẻ và những người yêu thích vốn văn hóa cổ truyền của dân tộc.

L.N - D.T.A

Chú thích:

1- Tạp Chí Đại Trường (1967), Bài chòi ở Bình Định, *Tạp san Sử Địa*, số 5, Nhà sách Khai Trí, Sài Gòn, tr. 44 - 45.